

KOMENSKÉHO OBECNÁ PORADA O NAPRAVENÍ VĚCÍ LIDSKÝCH

Několik obecných poznámek.

Nejrozsáhlejší Komenského dílo, jež skoro stopadesát let bylo považováno za ztracené, nebylo ještě nikdy podrobně rozebráno. Nemohlo být. Ani Komenského současníkům, přátelům a příbuzným, nebylo dostupné, vyšly z něho za života Komenského jen některé části, některé dokonce jen v ukázkách. Nevíme ani, jak je Komenský postupně vypracovával, zda měl nejprve hotov celkový plán a ten vypracovával postupně, díl po díle, anebo zda pracoval současně na několika dílech. Jisté je, že se k svému projektu několikrát vrátil. Jak toto dílo známe dnes, podle zpráv, které o něm publikoval jeho nálezece, *Dmytro Čyževskýj*, a první překladatel, *Josef Hendrich*, není úplné. Nedá se ani z jistotou říci, zda bylo úplné, když je přepisovač opisoval. Jisté nemá definitivní podobu. Podle sdělení *dr Jaroslava Ludvíkovského*, profesora Masarykovy university, který dokončuje překlad *Pan-sofie*, jsou její některé kapitoly shodné s Velkou Didaktikou. Některé kapitoly, a to i v publikovaných pracích (Vševýchova 1948, Všenáprava 1950), působí dojmem pouhého náčrtu. Není pochyby, že až bude toto dílo obecně dostupné, upoutá na sebe velký zájem badatelů a zanedlouho bude středem zájmu. Že takový soustředěný zájem a mnohost aspektů, pod nimiž se dílo studuje, mohou znamenat mnoho pro důkladné poznání, dokazují výsledky prací podnikaných při vydávání amsterského souboru *Opera didactica omnia*.

Obecná porada je v pořadí šestý velký soubor prací, jež Komenskému tanuly na mysli a jež začal zpracovávat. První dva sahají svým původem do doby Komenského studií v Herbornu a Heidelbergu (*Theatrum a Amfitheatrum*). To byla kompendia encyklopedická a vypracovával je ještě za pobytu ve vlasti. K dalšímu velkému kompendiu dostal Komenský podnět také ještě ve vlasti, ale vypracovával je až v Lešně. Je to *Ráj český* se svými dvěma odděleními, *Generální didaktikou* a *Speciální didaktikou*. Z velkého toho souboru máme zachovány trosky *Ráje* a kromě toho dvě klasická díla, *Didaktiku* (Českou didaktiku) a *Informatorium školy mateřské*, a stručný spisek *Navržení krátké*. Ideově i geneticky s nimi souvisí nepedagogický spis *Haggaeus redivivus*. Z řady učebnic, jež vytvářely tu Speciální didaktiku, se nám nedochovalo nic (dosud jsou nezvěstné). Komenský je nahradil malou učebnicí-encyklopedičkou *Dvěře jazyků otevřené*, jež dala základ k systému učebnic pro vyučování latině, pro něž lze použít vechnerovského titulu *Chrámlatinského vzdělání*. Z této soustavy, pro niž byly vybrány názvy Předeověří, Práh, Dvěře, Síň, Zpěvní síň, Svatyně (Vestibulum, Limen, Janua, Atrium, Odeum, Adytum), vypracoval Komenský část první, třetí a čtvrtou. I když se později k tomu souboru vracel, nikdy již hotové části nerozšiřoval o původně projektované další, nýbrž revidoval a třibil části zpracované.

Od obou těchto komplexů, jež byly komponovány již na basi vševědné, dospíval po deseti letech (náznačky již dříve) ke koncepci všenápravné. Prvotní záměr, jak

jej prozrazuje projekt *Aurory*, byl ještě značně mlhavý. Z *Aurory* propracoval Komenský nejprve *Cestu světla* (Via lucis) za pobytu v Anglii (publikoval ji až po čtvrt století), pokračováním mělo být *Světlo v temnotách*, je však nepravděpodobné, že tato kniha byla napsána (jejího titulu použil Komenský až pro amsterodamský soubor prorocství), další část, *Křesťanství smiřitelné, je-li smiřovatelem Kristus*, je dnes nezvěstné.

Tyto nejasné náběhy se Komenskému vykrystalisovaly v polovině čtyřicátých let; z obšírného dopisu, jež Komenský poslal svému netrpělivému mecenášovi Lovisu de Geerovi 18. IV. 1645, vyplývá, že Geer poslal Komenskému čtyři sta tolarů, ale nechtěl dopis nebo kvitanci, nýbrž odpovědi měly být hotové knihy (přepřacované jazykové učebnice). Komenský odpověděl,¹⁾ že »není dosud čas, abych svá díla buď vydal, nebo k vydávání vypravil«, stěžuje si na svou pomalost (»je-li komu dáno chrliti knihy, mně . . . to dáno není«), ale ujišťuje: »Nemysli si, že přijde nazmar Tvé dobrodiní, jež vynakládáš na člověka tak pomalého; nade všechnu naději bude žeň setby Tvé, spolehni se . . .« — a dále zpovídá se ze své posedlosti, jež jej zachvátila prací na novém velkém díle:

Dílo, o kterém pracuji, má nápis »Všeobecná porada o nápravě věcí lidských, obracející se k pokolení lidskému, především však k učencům evropským«. V tomto díle stala se pouhou jeho sedminou Pansophia, stejně tak i Pampaedia, totiž kniha o všeobecném duševním vzdělání, atd. O vybudování těchto knih, anebo spíše o tom, abych je rozmnožoval denně novými nálezy a uvedl v soulad, pracuji nyní naše píle tak horečně, že musí zanedbávat i ony drobnosti,²⁾ Bránu jazyků, Bránu věcí³⁾ a podobné knihy; a nebudou uveřejněny jednotlivě zvlášť, poněvadž lépe budou následovati za sebou, každá na svém místě, abychom předčasným vytištěním jednotlivých zlomků neporušili souladnost díla se všech stran harmonického a neposkytli příležitost ke kouskovitým posudkům. To tím spíše, že proti nám znovu uvádí satan v činnost protivníky, lidi podezíravé, kteří pomlouvačně trousí, že prý celé naše didaktické a pansofické studium není nic jiného než nástroj ustrojený ke skrytému rozšiřování jistých kacířství. Tyto pomluvy tedy rovněž způsobily, že si opravdu rozmyslím, mám-li napřed vydati některou jednotlivou částku.«

Po pěti týdnech v novém dopise Geerovi⁴⁾ uvádí, že někteří nevědí, že mu Geerova přízeň dovoluje pracovat i o jiných úkolech nežli školských, a stěžuje si na to, že byl vybrán za zástupce na disputaci církvi v Toruni. Později si stěžoval na útoky církevních činitelů, na výtku Andreaeovu, kterou vztahoval na sebe, nejvíce však trpce nesl, že je popoháněn, ačkoliv sám spěchá co nejvíce:⁵⁾

»Nevím, jaká by v tom byla lidskost, chtít koně, který běží sám od sebe, popoháněti ostruhami nebo bičiky, anebo mu dokonce ujímati práci. Také moudrá bába neuhání příliš rodičku, aby rodila, protože tak obyčejně přijde plod spíše nazmar nežli na svět. Mně zajisté nechybí stálost v podstatných pracích, ale Vám, přátelé, chybí trpělivost ve vyčkávání, než dozrají.«

V témž listě slibuje Hottonovi, že na čas odloží »větší díla, pansofická a ta, která

¹⁾ Cituji překlad Rybův, z 41. čísla jeho sbírky *Sto listů Jana Amose Komenského* (Laichter 1945).

²⁾ Zaujetí Komenského pro nový podnik bylo tak veliké, že i obě Januy, jež založily jeho slávu, považuje ve srovnání s Obecnou poradou za pouhé drobnosti.

³⁾ Ryba tu podlehl tradičnímu, Thámem zavedenému nesprávnému označování (správně: Dveře jazyků, Dveře věcí).

⁴⁾ Č. 42 Rybovy sbírky.

⁵⁾ V dopise Geerovu z odpovědníku a vychovateli dětí Hottonovi 12. X. 1645.

se pohybují kolem idejí tužeb, protože lidé nečekají na ideje, nýbrž na věci« a že v případě vydání díla pansofického, dojde-li k němu na přání Geerovo, upustí od zamýšleného jeho věnování třem královstvím.

De Geerovi píše po čtvrt roce,⁶⁾ že přehlíží věc od základů, poněvadž »donutil nás jasnější řád věcí, který jsme mezitím odkryli, od základu vše přepracovati«. To se týká jak prací na učebnicích, neboť ty se chystal přepracovat podle zásad své Nejnovější metody jazyků, tak nového projektu velkých spisů pansofických. Důležitá jsou jiná slova téhož dopisu:

»My tvoříme teprve při tvorbě a vykonáme mnoho, jestliže s Augustínem psaním zraje a zráním píšeme (obzvláště v díle, jako je naše, jež je nutné hodnotiti ne podle rozsahu, ale podle dosahu). Nyní se však již pouštím konečně do poslední práce, abychom, jakmile se jí zhostíme, začali podobně připravovati do tisku jiné práce.«

Jak je z těchto dopisů zřejmé, Komenský pracoval na tomto velkém souboru velmi intensivně v druhé polovině let čtyřicátých, za obojího pobytu v Lešně. Práci přerušil toliko za pobytu v Blatném Potoku, kdy uskutečnil druhý plán, jehož je plna jeho korespondence druhé poloviny let čtyřicátých, totiž vypracovat spis *Omniscientiae humanae syntagmu trium harmonicum, rerum scilicet, conceptuum et verborum (seu linguae) parallelismus perpetuus cum gramaticae, logicae, metaphysicae osculo perpetuo*.⁷⁾

Za třetího pobytu v Lešně (1654—1656) vypracovával Komenský práce vševědné a všenápravné tak, že měl většinu vševědných prací připravenou k tisku. Bohužel požár Lešna koncem dubna 1656, mnohé Komenského práce zničil, některé částečně, jiné úplně. V dopise zeťovi Figulovi 22. V. 1656⁸⁾ vypisuje své ztráty. Říká, že Obecná porada (a některé věci pansofické) byla zachráněna, ale stěžuje si na ztrátu pokladu vševědného materiálu a definic, dialogické úvahy o založení pansofie a všech pansofických věcí, jež vypracovával v zimě 1655/1656 a probíral v přednáškách se svými žáky, vše připravené k tisku, *Introitus*, *Mundus radicalis*, *Mundus idealis* i spis *Vyvrácení filosofie Descartesovy a astronomie Koperníkovy*, měly to být přídavky k Pansofii.⁹⁾ V dopise Rulicioví z 24. června 1656 píše však, že shořelo všecko to, co bylo z pansofických prací na čisto opsáno a připraveno k tisku, jenom makuláře že mu zůstaly a ani ty ne všechny. Rovněž v dopise Harsdörfferovi píše, že mu z prací »nezůstalo nic, kromě nečistopisů pansofického díla (o jehož úpravě jsem strávil přes pětadvacet let).« V dopise M. Hesenthalerovi z 1. září 1656¹⁰⁾

⁶⁾ V dopise ze 27. II. 1646 (Rybova souboru č. 44).

⁷⁾ *Lidské vševědy trojitá harmonická soustava, totiž ustavičná souběžnost věcí, záměrů a slov (čili jazyka) s ustavičným splynutím mluvnice, logiky a metafysiky*. Novák se domníval (Novák-Hendrich s. 444), že tu Komenský myslel na praktický výsledek z „Brány věcí“. Jemuž posléze ke konci života dal název „*Triertium catholicum*“, ale Hendrich v téže publikaci (na str. 708) jednou tento názor přejímá (pod čís. 27 svého seznamu Komenského děl zamýšlených, nedokončených a nejistých): »jest prozatímní název a plán pro pozdější *Triertium*«, ale výše, pod čís. 22 téhož seznamu, kde jej ovšem uvádí pod titulem poněkud pozměněným (*Syntagma eruditionis scholasticae trium harmonicum*) poznamenává skepticky: »Zárodek *Triertia*?« Skepse plně oprávněná. U obou těchto pracovních titulů šlo o příští soubor *Eruditio scholastica*, jenž je naznačen v druhém titulu. Opravdu asi na *Eruditio scholastica* se hodí všechno to, co se v korespondenci říká o tom plánovaném pedagogickém, pansoficky orientovaném souboru. Jedním z dalších úkolů komeniologického bádání bude určit spojitost *Triertia* se *Syntagmatem*. Při tomto sledování bude asi třeba sledovat vývoj přeměn Dveří věcí.

⁸⁾ Rybova souboru č. 64.

⁹⁾ Pansofie patrně zde synekdochicky za Obecnou poradu.

¹⁰⁾ B. Ryba, *Sto dopisů* ... č. 67.

již z Amsterdamu píše znovu podrobně o svých ztrátách: »Mezi nimi jsou mé pansofické práce, které byly opsány načisto a připraveny do lisu. Rovněž pansofická sbírka, podklad to definic (a tím moudrosti) . . . Přece však chválím Boha, že ráčil způsobiti, aby mi byly zachovány některé zlomky (totiž koncepty) pansofického díla, s jejichž pomocí se budu moci sebrati k vydání, i když ne *Pansofie*, aspoň nějaké plnější ukázky nežli dosud; a již se chystám, že bez všech odkladů (a bez nového pokoušení Boha) dokončím a na světlo vydám, co snad jisker mi zbývá.«

Ze všeho toho informativního materiálu je patrné, že kromě prvního dopisu, v němž Komenský s uspokojením psal, že Obecná porada patří k dílům zachráněným, v dalších dopisech se již o ní jako o zachráněné nemluví. S velkou pravděpodobností je možno předpokládat, že pohřešil ústřední část své obecné porady, zejména třetího dílu, *Pansofie*. První a druhý díl se pravděpodobně uchovaly úplně, takže jimi mohl Komenský v Amsterdamě zahájit vydávání pansofických prací, ostatní díly dopracoval (»dokončím a na světlo vydám, co snad jisker mi zbývá«). Na posledním dílu pracoval ještě počátkem let šedesátých v Amsterdamě.¹¹⁾

Komenský píše o dvacetileté odloučenosti od kněžského povolání. Tak dlouhou časovou pauzu nemůžeme nikde v životě Komenského nalézt, na tak dlouho se Komenský nikdy nepřestal starat o svou obec, a vlastně se nikdy o ni nepřestal starat. Fakt je, že byl od povinností k církvi osvobozen v době, kdy odcházel do Anglie, t. j. r. 1641. R. 1648 byla mu svěřena nejvyšší funkce v Jednotě bratrské a zvaní k Rákócziům do Blatného Potoka bylo Komenskému i proto sympatické, že tam na Slovensku a v Uhrách chtěl navštívit bratrské sbory, do nichž se uchýlili Bratři z Moravy — je tedy jasné, že si Komenský vždy uvědomoval své povinnosti k Jednotě.

Tomu datu (1661), k němuž Komenský datuje návrat ke kněžskému povolání, lze však rozumět tak, že se v té době Komenský chtěl věnovat především spisování pro Jednotu a otázkám theologickým. Skutečně, sledujeme-li činnost Komenského po příchodu do Amsterdamu, toto první období neobyčejně plodné práce, kdy vydal velké soubory *Latinitatis schola triclassis*, *Opera didactica omnia*, *Lux in tenebris* a kdy začal tisknout *Obecnou poradu*, vyústilo v roce 1658 a 1659 v práci na různých příručkách církevních, v dílech o Jednotě a pro Jednotu. Všimněme si chronologie různých těchto prací:

1658 *Janua sive introductorium in biblia sacra*

Noví testamenti epitome

1659 *Kancionál*

Vindicatio famae et conscientiae

De irenico irenicorum admonitio

¹¹⁾ Vysuzují to — Jan Patočka s mou argumentací souhlasí — z 13. odstavce IV. kapitoly *Pannuthesie*, z *Povzbuzení autorova k sobě samému*, jež publikoval Josef Hendrich ve *Věstníku pedagogickém* XIX. 1941, č. 1, zvl. otisku str. 5, kde Komenský takto odpovídá na svou vlastní výtku, že příliš dlouho »nad dvacet let« vězí nad vynalézáním, tvořením a přetvářením těchto svých myšlenek:

»Také Penelopa musela po dobu Odysseovy nepřítomnosti dvacet let tkáti a párat svou přízi; a nebylo důvodu, proč by se styděla za věc, konanou takto pro zachování cti. Neboť stejně i já, za nepřítomnosti svého Odyssea, to jest svého kněžského povolání, chtěl jsem konati toto, abych nemusel nedělati nic, to jest, hleděl jsem kteréši nové myšlenky pro blaho mládeže spřádati, a když jsem nenašel lepší, přepřádati. Ale poněvadž již mi přichází můj Odysseus, nesmrtelný ženich (jemuž zachovati věrnost má duše plesá), ejhle, přestávám již přepřádati své práce. Toto budiž poslední má tkanina; ať jí užijí, kdo chtějí. Kdož si však přejí lepší (povzbuzení již k tak vysokým touhám), nechť tkají lepší!«

1660 Ecclesiae slavonicae . . . brevis historiola

De bono unitatis et ordinis

Smutný hlas

1661 Oculus fidei theologia naturalis

De iterato sociniano irenico . . . admonitio

Socinismi speculum

Katechismus pro mládež českou Jednoty bratrské

Die uralte christliche Religion

V roce 1658 psal a vydával Komenský ještě také práce pro nejmenší mládež a téhož roku vyšla i tak významná díla, jako byly Orbis pictus a amsterodamské ilustrované Vestibulum, v roce 1659 mimo jiné znovu se vrátil k pracím z oboru fyziky, v letech 1660 a 1661 zcela se věnuje pracím theologickým a proto sám spěchá s ukončením Obecné porady. Je otázka, zda byly ukončeny i všechny práce na obnovení, restituování ostatních dílů Obecné porady. Domnívám se, že ne. Práce na Pansofii, třetím dílu Porady, se zřejmě nejvíce protahovala a pravděpodobně nikdy nebyla dokončena. Podrobnosti bude možno studovati až po vydání jednotlivých dílů.

Zatím chci upozornit na přehled, synopsi celku Porady, jenž byl otištěn v hallském vydání v roce 1702 na konci nestránkované Přemluvy k Evropanům (je to na 24. straně), těsně před titulním listem Panegersie. V komeniologickém bádání dosud ho nebylo dostatečně využito, ač ukazuje dobře promyšlenou výstavbu celého toho myšlenkového komplexu, zejména jeho důslednou paralelnost kolem Vševýchovy jako osy, protikladné umístění Panegersie a Pannuthesie (buditelství a výzva), jakož i Panaugie a Panorthosie (osvěta a náprava) a ukazuje též, že ústřední tři části, jež mají předvésti uvedení do pořádku věcí, myslí a jazyků, jsou novým dokladem toho, jak umně a znale Komenský dovede důrazně upozornit na své »trojumění«, jež jindy zdůrazňuje vytvářením slovních hříček: ratio, oratio, operatio v Methodus linguarum novissima a ve Škole vševědné, SAL (=súl), totiž sapere, agere, loqui (=být moudrým, jednat, mluvit) v Zákonech školy dobře uspořádané a v úvodě k Orbisu a SCHOLA (=škola), totiž sapienter cogitare, honeste operari, loqui argute (=moudře uvažovat, čestně jednat, bystře mluvit) v Nejnovější metodě jazyků. Že toto trojumění je stálou součástí Komenského statí propagujících výchovu k práci, o tom jsem se zmínil již častěji.

Ještě zmínka o názvech jednotlivých dílů a o vhodném jejich českém přetlumočení. Jsou všechny tvořeny řeckými názory, jejichž stálou součástí je předpona *pan-*, jež znamená *všechny* nebo *všechno*. Vžitě, Hendrichem zavedené názvy¹²⁾ Všeobuzení, Všeozáření, Vševěda, Vševýchova, Všemluva, Všénáprava a Vševýzva, nejsou neznalcům dosti pochopitelné. Mnoho se nezlepší, jestliže prvním dvěma dáme názvy případnější: Všebuditelství a Všeosvětlení nebo posledního Všénapomínání. Názvy Všeobecné buditelství atd. jsou srozumitelnější, ale ještě nenaznačují úplně rozsah toho pojmu *pan-*. Snad více objasnění poskytnou rozšířené tituly:

Buditelství všech ke všemu

Osvícení všech pro všechno

Uspořádání všeho všestranně

Výchova všech ke všemu

¹²⁾ Šmaha se o překlad nepokusil, ponechával původní řecká označení.

Dohovor všech se všemi
 Náprava všech ve všem
 Napomínání všech vším.

K hlubšímu poznávání Obecné porady bude ovšem třeba vydání všech jednotlivých dílů. Ke spolupráci byl přizván objevitel hallských textů Dmytro Čyževškyj, který je dobrým znalcem dobové i Komenského problematiky.

Rozbor Obecné porady, jak doufám, nesporně prokáže závažnost Komenského názorů filosofických a jeho touhu po změně společenského řádu světa na prospěch všech.

Přehled Obecné porady

Obecná porada má	V s t u p, v němž se vykládá, co zamýšlíme: nazývá se		PANEGERSIA (Všebuditelství), t. j. <i>Excitatorium</i>	Kniha 1
	Vlastní celek navrhující obecné nápravy	Základ: obecné světlo:	PANAUGIA (Všeosvícení)	Kniha 2.
		částečné pokusy, jak totiž uvést do pořádku	V Ě C I všechny až posud nejzmotanější: PANSOPHIA (Vševěda)	Kniha 3.
			M Y S L I všechny až posud nejzvětšenější: PAMPAEDIA (Vševýchova)	Kniha 4.
			J A Z Y K Y všechny až posud nejzmatenější: PANGLOTTIA (Všemluva)	Kniha 5.
		Úplné dovršení:		PANORTHOSIA (Všenáprava)
	Závěrek, obsahující rozmanitě opětované popudy k tak požadovaným věcem a jejichž cesty vidíme tak jasně odhalené. Bude se nazývat		PANNUTHESIA (Všenapomínání) <i>Exhortatorium universale.</i>	Kniha 7.